
Jubileji

Janko Pleterski – sedemdesetletnik

Med univerzitetnimi učitelji, ki so vzgojili sedanjo srednjo in mlajšo generacijo slovenskih zgodovinarjev, in katerih obsežno znanstveno–raziskovalno ter pedagoško delo je bistveno prispevalo k znanstveni podobi in uspehom Inštituta za novejšo zgodovino, ima gotovo posebno mesto akademik prof. dr. Janko Pleterski, ki je letošnjega 1. februarja dopolnil sedemdeset let. Naj takoj pristavimo: bogatih, a tudi zaradi posebnega zgodovinskega časa, ki ga je aktivno živel, razgibanih let, ki jih je sam, z lastnim hotenjem in intelektualno osebnostno držo polno osmisлил kot slovenski narodno-osvobodilni upornik, vsestransko dejavni razumnik, znanstvenik, javni delavec, politik in diplomat.

Janko Pleterski, rojen v Mariboru leta 1923, je po preselitvi družine realno gimnazijo obiskoval v Ljubljani in že v svojih mladostniških letih pričel slediti enemu izmed svojih temeljnih življenjskih vodil – vsklajenosti med aktivnim sobivanjem z naravo ter nenehnim širjenjem svojega duhovnega in intelektualno–raziskovalnega obzorja. Že kot gimnazijec se namreč ni zadovoljil le z učenjem, pač pa je svojo osebnostno oblikovanje povezoval tudi z raznovrstno dejavnostjo na prostem, med drugim znotraj tedanje gozdovniške organizacije na Slovenskem. Takemu življenjskemu načinu je zvest tudi danes; na tem mestu lahko posebej spomnimo na njegove znane pohode, ki jih je kot eden prvih slovenskih pešpotnikov skupaj s sinom Andrejem opravil v Sloveniji in preko celotne prejšnje jugoslovanske države. Drugo, in ključno življenjsko vodilo, kateremu se je prof. Pleterski prav tako zavezal že v svoji mladosti, pa predstavlja njegovo osebno samoopredeljevanje v času narodovih ekstenzionalnih in zgodovinskih političnih odločitev. Tako se je – kot gimnazijski maturant – ob okupaciji leta 1941 takoj odločil za slovenski narodni in osvobodilni upor, zaradi česar ga je italijanski okupator že 26. avgusta aretiral in obsodil na dve leti zapora, ki ga je prestajal do novembra 1943 v kaznilnici v Alessandriji. Njegova odporniška odločenost ga je po izpustitvi iz zapora poleti 1944 vodila v partizane. Po demobilizaciji, novembra 1945, pa je tako kot večina iz njegove generacije svoje osebne moči in poklicni razvoj najprej dal na razpolago graditvi nove jugoslovanske države in je – po opravljeni specializaciji v diplomatski šoli ministrstva za zunanje zadeve – od januarja 1947 do 1951. leta deloval v diplomaciji. Verjetno je v svojih diplomatskih letih, ki so sovpadala s tedanjim mednarodnim prizadevanjem FLRJ za pravično rešitev slovenskih narodnih in jugoslovanskih zahodnih in severnih mej, v njem dokončno dozorela odločitev, da se posveti v historični specifičnosti slovenskega narodnostega pripadanja utemeljenem znanstvenem preučevanju novejše slovenske zgodovine, in v njenem okviru še posebej slovenskemu narodnemu vprašanju. Tako se je po delovanju v diplomaciji in nato še intenzivni poklicni dejavnosti v zunanjepolitični redakciji Radia Ljubljana (v letih

1951–1954), kot izredni študent leta 1954 vpisal na študij zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, še isto leto pa si je našel tudi sebi ustreznejšo zaposlitev na Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani. Tu se je začela njegova strma znanstvena pot, saj se je že med študijem v okviru svojega inštitutskega dela pričel sistematično poglobljati v prvega izmed svojih temeljnih raziskovalnih težišč – v narodnostni problem koroških Slovencev. Prve rezultate svojega raziskovanja je leta 1957 predstavil v zelo uspelem seminarskem (diplomskem) delu, *Politični profil koroškega časopisa »Mir« 1882–1920* (ZČ, X–XI/1956–57), leta 1962 pa je na področju te problematike dosegel svoj nedvomni vrhunec z doktorsko disertacijo *Narodna in politična zavest na Koroškem v letih 1848–1914*. To obsežno delo – leta 1965 je izšlo v knjižni obliki pri ugledni Slovenski matici, bilo pa je nagrajeno tudi z nagrado sklada Borisa Kidriča – predstavlja temeljno študijo o vprašanju narodne zavesti in politične usmerjenosti koroških Slovencev v obdobju 1848–1914, torej enega izmed osnovnih vidikov koroškega vprašanja, h kateremu se je prof. Pleterski vračal in se vrača v vrsti pretehtanih znanstvenih obravnav.

V letih stopnjevanega raziskovalnega dela na Inštitutu za narodnostna vprašanja je poleg koroškega vprašanja pričel Janko Pleterski tudi s poglobljeno obravnavo svojih dveh naslednjih vsebinsko–historičnih raziskovalnih težišč, teorije in politike revolucionarne delavske stranke v narodnem vprašanju, hkrati s tem pa je sistematično preučeval še jugoslovanski politični fenomen pri Slovencih in slovensko narodno politiko v desetletju pred prvo svetovno vojno in nato do leta 1918. Svoja temeljna dognanja iz teh obravnav je v drugi polovici šestdesetih let predstavil na številnih pomembnih znanstvenih srečanjih v Sloveniji in Jugoslaviji. Poleg tega je v nastopnem predavanju na Filozofski fakulteti (februarja 1970) posebej razčlenil tudi vprašanje Slovencev v politiki dunajske vlade in dvora v času prve svetovne vojne. Tako globoka delovna prizadevnost in širok raziskovalni interes sta Janka Pleterskega v jugoslovanskem prostoru uveljavila kot vodilnega poznavalca nacionalnopolitičnih konceptov in neposredne politične akcije KJSJ v narodnem vprašanju, v slovenskem pa sta utemeljili njegov položaj vrhunskega poznavalca slovenske politike v prvih dveh desetletjih dvajsetega stoletja. Ta položaj je prof. Pleterski potrdil leta 1971 s svojo znamenito knjigo *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. (Politika na domačih tleh med vojno 1914–1918)*, v kateri je pretanjeno razjasnil oblikovanje in krepitev slovenske politične volje po nacionalni samoodločbi, udejanjeni 29. oktobra 1918. Knjiga, ki predstavlja enega izmed vrhov modernega slovenskega zgodovinpisja, je postala s srbohrvaškim prevodom (Beograd 1976) dostopna tudi širšemu jugoslovanskemu krogu bralcev.

Sedemdeseta leta, ki jih je tako uspešno začel z monografsko razčlenitvijo slovenske politike v letih 1914–1918, so za prof. Pleterskega predstavljala čas izjemnih delovnih naporov in raziskovalne vztrajnosti. Ob službenem mestu akademskega učitelja, ki ga je nastopil s poletnim semestrom študijskega leta 1969/70 (predaval je slovensko zgodovino in zgodovino jugoslovanskih narodov od leta 1879 do leta 1918), je namreč imel še vrsto drugih predavateljskih, znanstvenih in družbenih zadalžitev; od vzporednega profesorskega dela na Fakulteti za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani, kjer je v letih 1970–1976 predaval zgodovino narodov Jugoslavije

v 19. in 20. stoletju, aktivnega sodelovanja pri takrat najpomembnejših jugoslovanskih in slovenskih znanstvenih projektih (v okviru redakcije za novo izdajo zgodovine narodov Jugoslavije in redakcije za novo zgodovino ZKJ, v programskem svetu za najnovejšo zgodovino Slovencev in v projektne svetu za zgodovino Slovencev pri tedanji Raziskovalni skupnosti Slovenije), do prevzema ugledne funkcije dekana Filozofske fakultete (1979–1981).

Prof. Janko Pleterški je v sedemdesetih letih zelo aktivno sodeloval tudi pri delu našega inštituta (tedaj Inštitut za zgodovino delavskega gibanja), in je bil (v letih 1971–1975) član njegovega vodstvenega znanstveno–raziskovalnega kolegija in član uredniškega odbora inštitutovega glasila *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* (kasneje *Prispevki za novejšo zgodovino*; 1970–1990) ter bil – tako tedaj, kakor še v naslednjih letih – dragocen mentor, vzpodbujevalec in tudi učitelj življenjske modrosti večjemu številu današnje srednje in mlajše generacije inštitutovih raziskovalcev. Med njimi je našel tudi prave osebne prijatelje, kar je nasploh ena izmed značilnosti njegovega sodelovanja z našim inštitutom. Ta odnos je v resnici obojestranski, naš jubilent pa ga je med drugim zelo lepo pokazal leta 1978, ko je k posthumno izdani knjigi inštitutove sodelavke Alenke Nedog, *Ljudskofrontno gibanje v Sloveniji*, prispeval posamezne redakcijske popravke in pretehtano Spremno besedo, ter tako temu važnemu delu že tedaj izrisal njegov historično–vsebinski značaj. Ob vsem tem pa je seveda vestno opravljal svoje univerzitetno profesorsko delo, pri čemer je bil junija 1971 izvoljen za izrednega, marca 1974 pa za rednega profesorja ljubljanske Filozofske fakultete. Povedati moramo, da je študente vedno privlačilo njegovo natančno, pregledno in z občuteno zgodovinopisno analizo povezano podajanje slovenske in jugoslovanske narodne zgodovine, tisti, ki so se odločili za magistrski in nato še doktorski študij, pa so imeli priložnost spoznati tudi njegovo veliko historiografsko erudicijo in sistematično, od stopinje do stopinje domišljeno in nesebično oblikovanje mladih zgodovinarjev za raziskovalni poklic. Čeprav so prof. Pleterškemu poleg ostalih predvsem te – akademske dolžnosti – vzele veliko časa, pa to še vedno ni pomenilo, da hkrati ne bi dosledno izpolnjeval svojih raziskovalnih načrtov, ki si jih je zastavil še na Inštitutu za narodnostna vprašanja. V sedemdesetih letih je poglobil svoje raziskovanje slovenske zgodovine in narodne politike od druge polovice 19. stoletja do leta 1918 ter nacionalnopolitične teorije in akcije KSJ in KSS v letih 1919–1941, svoje raziskovalno zanimanje pa je razširil tudi na obdobje 1941–1945. Bogate znanstvene rezultate, do katerih je prišel z vztrajnim delom na teh dveh svojih raziskovalnih težiščih, je leta 1981 predal javnosti v obsežnem zborniku, *Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju*. Opazen rezultat njegovega dela v sedemdesetih letih predstavlja tudi sintetično pisan pregled jugoslovanskega zgodovinskega razvoja v letih 1918–1941 z naslovom *Politična in socialna zgodovina Jugoslavije* (Maribor 1975; druga, dopolnjena izdaja je pod naslovom *Delavsko gibanje in ZKJ* izšla leta 1984), ki ga je pripravil skupaj z Brankom Božičem.

Ustvarjalna napetost, ki je vodila prof. Pleterškega v sedemdesetih letih, se je z nezmanjšano močjo nadaljevala tudi kasneje. Tako je leta 1980 v reprezentativnem delu avstrijske akademije znanosti in umetnosti (*Die Habsburgermonarchie 1848–1918*,

Band III) izšel njegov sintetični pregled zgodovine Slovencev od leta 1848 do razpada monarhije, nato je v letih 1980 in 1982 objavil zbirki virov o političnem preganjanju Slovencev v Avstriji v letih 1914–1917. Vzporedno s tem je pripravljaval tudi svoje največje delo iz osemdesetih let, znani problemski trinomi *Narodi - Jugoslavija - revolucija*, tj. prvo sintetično historiografsko obravnavo nacionalnega vprašanja pri jugoslovanskih narodih v drugi polovici 19. in v prvi polovici 20. stoletja, izvedeno skozi vsebinski neksus njihovih narodno in socialnoosvobodilnih procesov in fenomena jugoslovanske državne skupnosti. S tem delom, ki je doživelo štiri knjižne izdaje (v Beogradu leta 1985 in 1988, Ljubljani leta 1986 in Skopju leta 1988), je prof. Pleterski zaokrožil svoje četrto vsebinsko-historično raziskovalno težišče; v to tematiko se je pričel intenzivno poglobljati po letu 1977, ko ga je jugoslovanski Nacionalni zgodovinski komite izbral za svojega ekspertnega referenta za plenarni referat Federalna država in načelo federalizma v zgodovini, ki ga je v imenu skupine avtorjev predstavil na svetovnem kongresu zgodovinskih ved leta 1980 v Bukarešti. Prof. Pleterski je v sintezi *Narodi Jugoslavija revolucija* na pretanjen historiografski način osmisli načeli narodnega in federativnega ter ju afirmiral tudi kot politični vodili sodobne (in tedanje jugoslovanske) družbe. Zaradi tega je s strani nekaterih velikosrbskih nacionalističnih zgodovinarjev, tedaj še zakritih v »progresivni« jugoslovanski (tj. unitaristični in centralistični) plašč, doživel precej ugovorov in pripomb. Vse je uspešno zavrnil, hkrati pa za svoje delo dobil tudi priznanje demokratične jugoslovanske in slovenske javnosti, kar lepo dokazujeta dve veliki nagradi – NIN-ova nagrada za leto 1986 in Kidričeva za leto 1987. Svoje odlično poznavanje jugoslovanskega narodnopolitičnega kompleksa ter razvoja delavskih gibanj v južnoslovanskih deželah, pa je sredi osemdesetih let dokazal tudi ob izidu nove Zgodovine Zveze komunistov Jugoslavije (Beograd 1985, Ljubljana 1986), v kateri je prof. Pleterski avtor uvodnega poglavja – izredno dobro domišljene kratke sinteze socialne, politične in družbenorevolucionarne zgodovine jugoslovanskih narodov od konca 19. stoletja do ustanovitve KSJ leta 1919.

Tako kakor je jubilat, prof. Janko Pleterski, sredi petdesetih let dosledno sledil svojemu temeljnemu notranjemu hotenju – zgodovinskemu znanstveno-raziskovalnemu delu, se je tri desetletja kasneje, ko je na Slovenskem pričel zoreti čas usodnih narodnopolitičnih odločitev, s svojo intelektualno močjo ter znanjem enako odgovorno vključil v tedanje slovensko in jugoslovansko politično življenje. Najprej kot član vodstva (centralnega komiteja) »Kučanove« ZKS (od leta 1986 do 1989), nato (od leta 1988 do 1990) pa še kot član Predsedstva SRS. Če se ozremo na celovito življenjsko dejavnost Janka Pleterskega, lahko vidimo, da je njegovo tedanje neposredno politično delo temeljilo v njegovem vedno živem zanimanju za aktualno družbeno in politično dogajanje. Med drugim kažeta na to tudi dve desetletji tvornega pripadanja enemu izmed soustvarjalcev slovenske povojne realnosti, »Našim razgledom«. Janko Pleterski je bil član uredništva tega elitnega časopisa za politična, gospodarska in kulturna vprašanja v letih 1954–1974. Politično delo Janka Pleterskega v drugi polovici osemdesetih let je zadevalo predvsem vprašanje znanosti in kulture za kar je bil zadolžen znotraj Predsedstva SRS, medtem ko pa se je v ZKS odražalo zlasti z vzpodbujanjem njenega izrazitejšega poudarjanja slovenskega narodnega stališča – tako med sloven-

skimi komunisti, kakor tudi v okviru njihovega boja zoper unitaristični konservativizem ZKJ in za enakopraven položaj slovenskega naroda v jugoslovanski državi. V tej zvezi je vsekakor potrebno spomniti na njegov odmeven uvodni referat o vprašanju narodne samoodločbe, enakopravnosti in svobode na zasedanju CK ZKS, 7. julija 1989 v Ljubljani.

Na tem mestu bi lahko že zaokrožili besedo ob jubileju prof. Janka Pleterskega, če nam tega preprosto ne bi preprečevala ustvarjalna moč njegove osebnosti. Očitno je namreč, da se vsak odlični intelektualec prej kot slej s političnega polja vedno vrne nazaj k stroki, kateri se je bil zavezal, in to je tudi trenutek, ko lahko z zadovoljstvom ugotovimo, da naš zapis še ni povsem dokončan. Preden ga sklenemo, moramo namreč posebej spregovoriti še o jubilatovem nezmanjšanem znanstvenem delu v devetdesetih letih, ki potrjuje njegovo izjemno intelektualno svežino ter dosledno izgrajen in širok zgodovinarski raziskovalni habitus. To mu je posebej priznala tudi najvišja nacionalna znanstvena in kulturna ustanova, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, ki ga je leta 1989 izvolila za dopisnega, v njegovem, jubilejnem sedemdesetem letu pa še za svojega rednega člana. Znanstvena ustvarjalnost in dejavnost Janka Pleterskega v zadnjih letih tako odločitev SAZU seveda povsem potrjuje, saj že dalj časa pripravlja svojo novo, veliko knjigo o enem izmed najpomembnejših predstavnikov novejših slovenske politične zgodovine, večdesetletnem načelniku Katoliške narodne stranke in SLS, dr. Ivanu Šušteršiču. V tej knjigi se prof. Pleterski vrača k enemu izmed svojih prejšnjih raziskovalnih težišč, z njo pa bosta tako slovenska zgodovinska znanost kot tudi širša javnost bogatejši za temeljno historiografsko obravnavo zgodovine katoliškega tabora, vzporedno s tem pa tudi slovenske politike v zadnjih dobrih dveh desetletjih obstoja Avstro-Ogrske monarhije. Vendar pa to še ni vse. Ob pripravljanju tega pomembnega dela nas je prof. Pleterski presenetil še s knjigo s pomenljivim naslovom, *Senca Ajdovskega gradca. O slovenskih izbirah v razklani Evropi* (Ljubljana 1993), v kateri so – kot sam pravi – »zbrani spisi, nastali v letih 1990–1992 o nekaterih vprašanih naše preteklosti, ki so se tako nujno odprla potem, ko je v Sloveniji prevladalo skupno stališče, da se mora prihodnost naroda utemeljiti na svobodnem državljani in narodni samoodločbi, brez vsakih ideoloških omejitev.« (str. 3). S tem pojasnilom odpira prof. Pleterski svoje peto vsebinsko–historično raziskovalno težišče, usmerjeno v vprašanje narodne sprave, možnosti zgodovine in našega odnosa do nje ter v vprašanje kontinuitete slovenskih narodnih odločitev od razsvetljenstva do oblikovanja samostojne Republike Slovenije. To nedvomno široko opredeljeno teoretsko raziskovalno zanimanje nam razkriva vso živost njegovega nenehno snujočega duha in zagotavlja, da nam bo podaril še mnogo dragocenih zgodovinskih spoznanj. S to mislijo in čestitkami – njim se je 24. maja 1993 z dodelitvijo odlikovanja častni znak svobode RS pridružil tudi predsednik republike – želimo prijatelji in strokovni tovariši prof. Pleterskemu ob njegovem jubileju še nadaljnjih zdravih in lepih življenjskih let, osebnega in ustvarjalnega zadovoljstva ter polnega uživanja naravnih lepote naše slovenske domovine.

Jurij Perovšek